

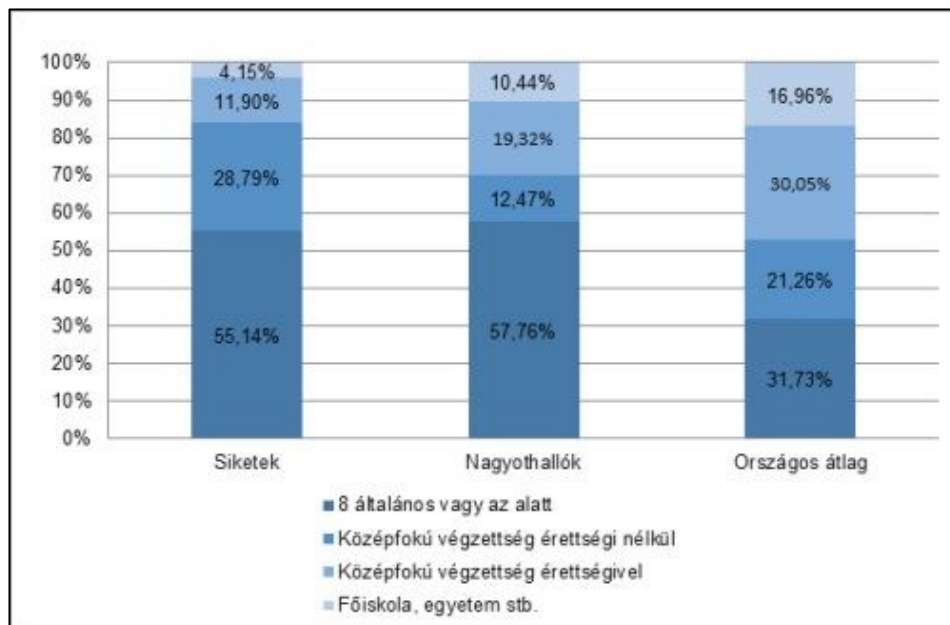
Holecz Margit – Ökrös Ferenc – Bartha Csilla

A siketek és a nagyothallók munkaerőpiaci és személyes sikerének nyelvi és nyelvi szocializációs tényezői

A jelen, korábbi hazai előzményekkel nem rendelkező kutatás során a célunk az volt, hogy meghatározzuk, mely nyelvi, nyelvi-szocializációs és nyelvhasználati tényezők csökkentik és növelik a siketek munkaerőpiaci lehetőségeit és gazdasági aktivitását, valamint, hogy rámutassunk a családi és az iskolai nyelvi tervezés, illetőleg az oktatás nyelve, az ettől elválaszthatatlan módszertani kérdések és a munkaerőpiaci sikeresség szoros összefüggésére. A kérdőíves vizsgálatunk eredményei megerősítették, hogy a korai (vizuális) nyelvhez való hozzáférés és a nyelvi szocializáció kritikus szerepet játszik a későbbi sikeresség szempontjából. Több korábbi vizsgálatunkhoz hasonlóan e kutatás is felszínre hozta és a gyakorlatban is igazolta a ma hozzáférhető oktatás sikerességének megkérdőjelezhetőségét, hiszen még az érettségivel vagy magasabb végzettséggel rendelkezők számára is igen komoly nehézséget okozott a kérdések és egyes fogalmak értelmezése.

Bevezetés

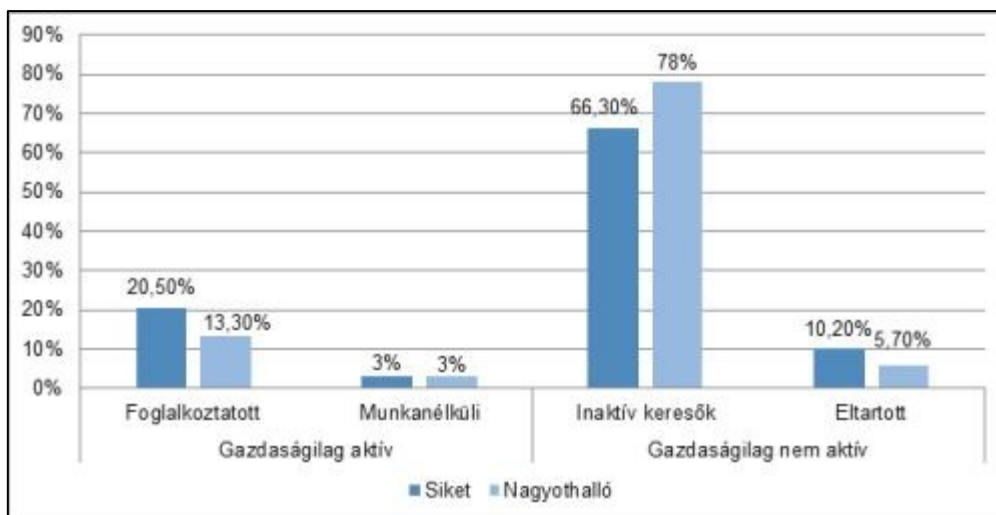
Napjainkban világszerte 360 millió személyt – a világ népességének 5%-át – érinti a siketség vagy valamilyen fokú nagyothallás, közülük 32 millió gyermek (WHO 2017). Magyarországon a népszámlálási adatok szerint 8571 siket és 63 014 nagyothalló él (KSH 2014), ugyanakkor a szakértői vélemények alapján a lakosság 10%-a érintett, az egyes becslések csak a siketek számát 30-40000, illetve 60 000 körülre teszik (Bartha et al. 2006). Általánosságban alacsony iskolázottság jellemzi ezeket a csoportokat (1. ábra), a siketek és a nagyothallók több mint fele legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik, a siketek alig több, mint 10%-ának van érettségije, és csak mintegy 4%-uknak felsőfokú végzettsége. Az arányok még a nagyothallók esetében is jelentősen elmaradnak az országos átlagtól.

1. ábra

Legmagasabb iskolai végzettség a 2011-es népszámlálás alapján (KSH 2014)

Az alacsony iskolázottság következtében korlátozott az információhoz való hozzáférésük, alacsony a társadalmi részvételük, mindezekből adódóan pedig hátrányos munkaerőpiaci helyzet is jellemzi ezeket a csoportokat. A legfrissebb népszámlálási adatok (2. ábra) szerint a siketeknek csupán 20,5%-a, a nagyothallók közül pedig mindössze 13,3% foglalkoztatott, kiemelkedően magas (66,3%, illetve 78%) az inaktív keresők aránya, tehát azoké, akik kizárólag valamilyen ellátásban (járadékban, nyugellátásban stb.) részesülnek.

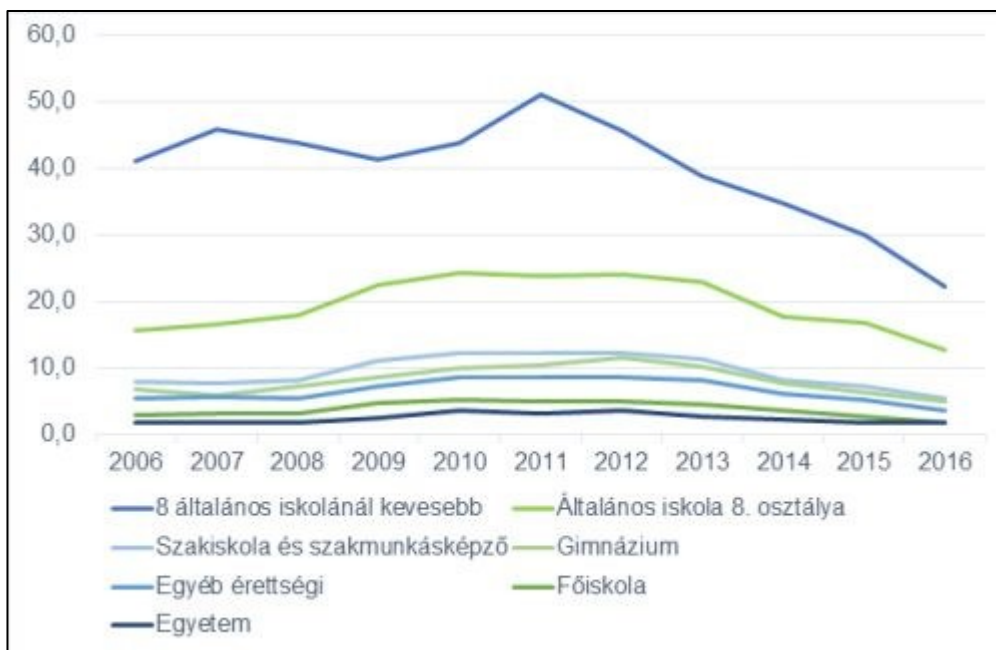

2. ábra

Foglalkoztatottsági adatok a 2011-es népszámlálás alapján (KSH 2014)

Számos kutatás eredménye igazolta az iskolázottság jelentőségét, amelyek rámutatnak a siketek és a nagyothallók alacsony iskolai eredményeinek a lehetséges következményeire is. Jennifer Ma és munkatársai (2016) a felsőfokú végzettség egyéni és társadalmi szintű előnyeit is számba vették, ennek során kitértek a fizetéseken és az elhelyezkedésen túl többek között a végzettség egészségre gyakorolt hatásaira, a társadalmi mobilitás kérdésére és a gazdasági hatásokra is. Általánosságban megfogalmazható, hogy „a magasabb végzettséggel rendelkezők jobban keresnek, több adót fizetnek, és nagyobb valószínűséggel tudnak elhelyezkedni” (Ma et al. 2016: 3). A felsőfokú végzettség ezen túl további előnyöket is jelent, a kutatások alapján növeli a társadalmi mobilitás esélyeit, csökkenti az egészségügyi ellátás költségeit, mivel a felsőfokú végzettséggel rendelkezők rendszerint egészségesebb életmódot folytatnak, emellett kisebb eséllyel szorulnak állami támogatásra. A magasabb iskolázottság emellett nagyobb fokú állampolgári aktivitást és a gyermekek életében való aktívabb részvételt is jelent, így például az egyetemi alapképzésnél magasabb végzettséggel rendelkezők 20%-kal nagyobb valószínűséggel olvasnak fel a gyermekeiknek, mint akiknek csak érettségijük van, a magasabb végzettségűek nagyobb valószínűséggel mondanak mesét stb.

A nemzetközi eredményekhez hasonló trendekkel találkozunk hazai viszonylatban is. Amennyiben összevetjük a 3. és 4. ábrát a fent ismertetett megállapításokkal, láthatjuk, hogy a magasabb iskolai végzettség jelentősen csökkenti a munkanélküliség kockázatát, a továbbtanulók pedig magasabb bruttó átlagkeresetre számíthatnak.

3. ábra

Munkanélküliségi ráta a befejezett legmagasabb iskolai végzettség szerint 2006–2016 (KSH 2017)

4. ábra

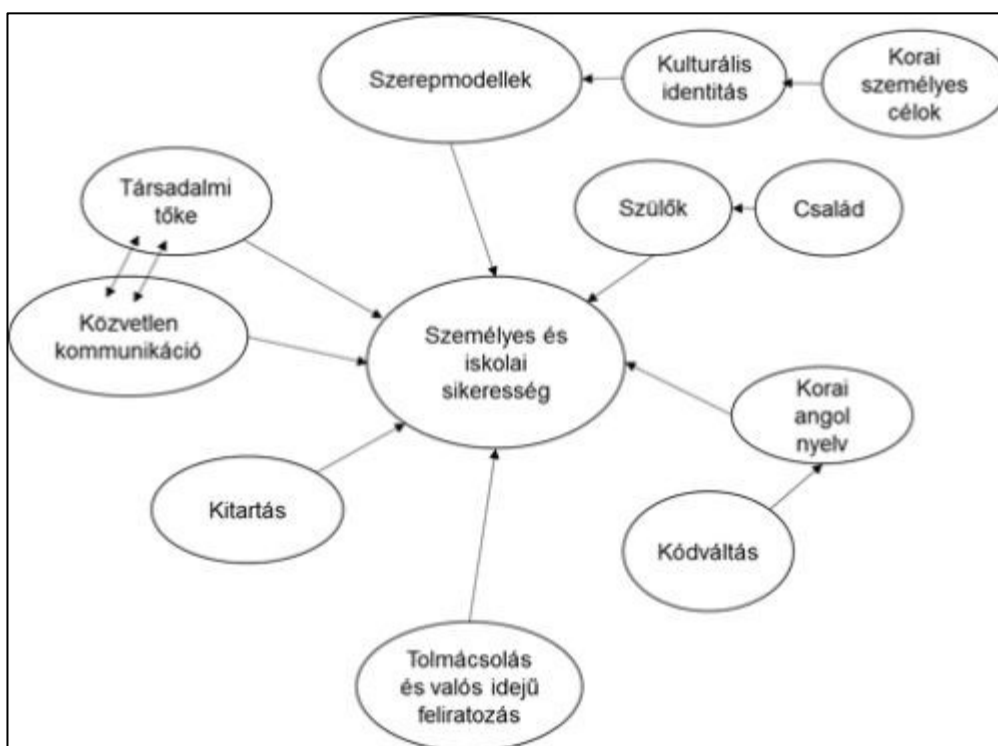
Havi bruttó átlagkereset végzettség szerint (Ft/őfő, hó) (NFSZ-NMH 2017)

A nemzetközi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a siketek foglalkoztatottsága szempontjából is nagyon fontos faktor az iskolázottság. Perkins-Dock és munkatársai (2015) szignifikáns összefüggést találtak a két változó között; amerikai felmérések szerint (2011 American Community Survey) az egyetemi végzettséggel rendelkező siket vagy nagyothalló személyek akár kétszer-háromszor többet is kereshetnek, mint a középiskolát végzettek (RIT 2017). A Rochester Technológiai Intézet Siketek Nemzeti Műszaki Intézete által végzett kutatás szintén rámutatott, hogy azok, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, magasabb arányban tudtak elhelyezkedni (igaz ez a 30 és az 50 éves korosztályra is), a bevételeik pedig szignifikánsan magasabbak, mint azoké, akiket nem vettek fel, vagy otthagyták az iskolát (Schley et al. 2011). Az állami támogatásban részesülők aránya szintén kisebb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében, átlagosan kb. 8%-kal.

Az iskolázottság szerepének ismeretében felmerül a kérdés, hogy vajon mely tényezők a legfontosabbak a siketek és a nagyothallók iskolai sikeressége szempontjából. Hazai és nemzetközi viszonylatban is számos kutatás mutat rá a korai nyelvhez való hozzáférés, a korai jelnyelvhasználat és a jelnyelvi oktatás jelentőségére általánosságban, illetve a siket gyermekek iskolai sikerességében

játszott szerepét tekintve is, amellyel a későbbiekben részletesebben is foglalkozunk (Humphries et al. 2012), ugyanakkor emellett, illetve ezekkel összefüggésben más tényezők is szerepet kapnak.

Braswell-Burris (2010) kutatásában a következő módon határozta meg a személyi és az iskolai sikerességet legnagyobb mértékben befolyásoló faktorokat: szülői támogatás, a család támogatása, az angol nyelvnek való korai kitettség, kódváltás, korai személyes célok, kulturális identitás, szerepmoделlek, közvetlen kommunikáció és társadalmi tőke, kitartás, valamint tolmácsolás és valós idejű feliratozás, amelyek egymáshoz való viszonyát az 5. ábra szemlélteti. Ezek közül most a legfontosabbakat ismertetjük. A szülők és a család támogatása (amelybe sok esetben a baráti kör is beleértendő) az érzelmi és a társadalmi fejlődés szempontjából is fontos, hiszen közös értékekkel és hagyományokkal támogatják az adott személyt. A sikeres esetekben emellett jellemző volt a szülők részéről az oktatás, illetve a gyermek oktatási igényei felé való elköteleződés is, kiemelt szerepe volt továbbá a különböző kommunikációs módok közötti szabad kódváltásoknak (beszélt nyelv, jelelt angol, amerikai jelnyelv stb.), mivel így lehetővé vált a siketek és a hallók világával való folyamatos kommunikáció, és ez a különféle háttérű személyekkel való interakción keresztül pedig a közösségi háló létrehozását támogatta. A tolmácsolás és a feliratozás a nem megfelelő minőségű szolgáltatások által veszélyeztethetik az iskolai előmenetelt, hiszen ellehetetlenítik a kritikus információhoz való hozzáférést. A közvetlen kommunikáció (például, ha a vizsgált személynek lehetősége nyílt jelelni az egyetemen) pozitív élményeket és magasabb fokú bevonódást eredményezett, ez pedig a közösségi hálózatépítő készségeire is pozitív hatással volt. A szerepmoделlek segítettek a személyes és az iskolai célok elérésében azáltal, hogy példát mutattak a hallók világában való önálló és sikeres boldogulásra, motivációt és inspirációt jelentettek, a kulturális identitás pedig a kultúrához, a nyelvhez, a közösséghez és a meggyőződésekhez biztosít hozzáférést. Egy 2011-es kutatás szintén a szülők szerepét hangsúlyozza, emellett a személyes jellemvonásokat, tulajdonságokat emeli ki, ugyanakkor ez utóbbit is a szülők hatásával hozza összefüggésbe (Powers 2011).

5. ábra

A siketek és a nagyothallók személyes és iskolai sikerességét befolyásoló tényezők (Braswell-Burris 2010: 60)

A megfelelő képzettség, iskolázottság hiánya a magán- és az állami szektorban is megnehezítheti vagy ellehetetlenítheti a siketek és a nagyothallók munkába állását, ugyanakkor más tényezők is szerepet játszanak a munkakeresés sikertelenségében (Yusof et al. 2012). Korábbi kutatások eredményei azt mutatják, hogy elsősorban a kommunikációs problémák akadályozzák meg a siketek munkába állását (ugyanakkor ez az élet minden területén nehézségeket okoz, nemcsak a munka világában). A munkavállalók attitűdjeinek a szerepe is meghatározó, így például az önbizalom hiánya, a kétségek is megnehezítik az elhelyezkedést.

A korábbi hazai, siket és nagyothalló fiatalok pályaeorientációjával és munkaerőpiaci integrációjával foglalkozó kutatások eredményei azt mutatták, hogy a szakma-, illetve a munkahelyválasztás során egyébként is háttérbe szorulnak az egyéni szempontok, a döntés meghozatalakor a szülők és a tanárok erős befolyásoló szereppel bírnak, a választáskor ugyanakkor kevesen rendelkeznek megfelelő mennyiségű és minőségű információval, mind a szakmával magával, mind a jövőbeli lehetőségekkel kapcsolatban (Klorify 2009). A munkahelyválasztás motivációjában a munka presztízse csupán 68,8%, illetve 54,2% számára volt fontos integrált, illetve nem integrált iskolába járók esetében; a nem integrált iskolába járók esetében emellett az egyéni érdeklődés is háttérbe szorul, 19,2% esetében egyáltalán nem fontos, míg 15,4%-uk számára csak részben fontos (Klorify 2009: 50). Szintén hazai vizsgálatok eredményei mutatnak rá arra, hogy a siket és a nagyothalló személyek saját csoportjaikkal szemben is előítéletesek, több olyan szakma esetében is úgy vélték, hogy csak hallók végezhetik, jóllehet számukra is elérhetőek lennének (Perlusz–Zsoldos 1994).

A rossz munkaerőpiaci esélyek, a kommunikációs nehézségek, az önbizalomhiány, az alapkészségek hiánya mind visszavezethetők az oktatás alapvető problémáira. Magyarországon a siketek oktatásában hosszú idő óta az úgynevezett oralista oktatási módszer volt az egyetlen „választható” oktatási forma az integráció mellett, amely a hangzó nyelv, azon belül is kifejezetten a beszéd minél tökéletesebb elsajátítására helyezi a hangsúlyt (a siketek oktatásának magyarországi helyzetéről részletesen: Bartha 2004 és Bartha et al. 2006). Az oralista módszer képviselőinek érvelése mögött két fő pillérrel találkozunk, amelyek közül az első a kizárólag a beszélt nyelvek által elérhető társadalmi integráció, a második pedig a beszélt nyelv és a gondolkodás elválaszthatatlansága.

Nem meglepő a nagyfokú beszédorientáltság, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a beszélt nyelvek világszerte kiemelkedően fontos szerepet játszanak, úgy a személyközi kommunikáció, mint a kereskedelem, a jog, a politika, a kultúra terén és számos más, a mindennapi élethez kapcsolódó területen, amelyekhez csak annak lehet teljes hozzáférése, aki képes a beszélt nyelvek teljes körű produkciójára és percepciójára. Mindez meghatározza többek között az oktatási, a kulturális és a karrierlehetőségeket is (Marschark–Spencer 2006: 3; Blamey 2003: 232). Ez a szemlélet tehát alapvetően abból a jó szándékú nézőpontból indul ki, hogy a beszélt nyelvek minél magasabb fokú elsajátításával (a produkciót és a percepciót tekintve is) sokkal magasabb fokú társadalmi integráció érhető el; ez megfelel a halló szülők vágyainak is, akik azt szeretnék, ha a gyermekeik olyanok lennének, mint a halló gyermekek, és ugyanúgy hozzáférnének a beszédhez (Marschark–Spencer 2006).

A másik meghatározó nézet a korábbi századokra nyúlik vissza; eszerint a gondolkodás elválaszthatatlanul összekapcsolódik a beszélt nyelvvel, annak hiánya pedig helyrehozhatatlan kárt okozna, ezért szükséges a siket gyermekek számára is a beszéd, hogy biztosítsa a kognitív működéseket. Az oralista módszerek rendszerint tiltják a jelnyelvek bármilyen módon történő bevonását vagy használatát, mivel egyrészt a hangzó nyelvi fejlődés akadályozó tényezőjének tekintik, másrészt arra hivatkoznak, hogy a két nyelv oktatásban való együttes alkalmazása nyelvi bizonytalanságot eredményez. Ezen nézetek eredményeként a jelenlegi oktatási gyakorlatban a hangzó nyelv elsajátítására helyezik a hangsúlyt, az egyes hangok minél tökéletesebb artikulációját tűzve ki célul, miközben a gyermekek a tananyaghoz csak részlegesen és csökkentett változatban férnek hozzá (Bartha et al. 2006).

Az elmúlt évek agyi képző és neurolingvisztikai kutatásai ugyanakkor egyértelműen alátámasztották, hogy a nyelvi feldolgozásért felelős szövetek nem kizárólagosan hangok feldolgozására specializálódtak, hanem olyan polimodális idegszöveteket tartalmaznak, amelyek különböző modalitású nyelvek (így hangzó és jelnyelvek) mintázatainak a feldolgozására egyaránt képesek (Petitto et al. 2010). Bizonyították ezen túl azt is, hogy a hangzó nyelvek ismerete nem szükséges sem a fonológiai tudás, sem az olvasás szempontjából központi szerepet betöltő univerzális fonológia kifejlődéséhez, a jelnyelvek vizuális fonológiája ugyanolyan szerepet tölt be a korai olvasáselsajátításban, mint a hangzó nyelvi fonológia (Petitto et al. 2016). Ebben ugyanis nem az egyes hangok játszanak fontos szerepet, hanem az agy univerzális szegmentációs, kategorizációs és mintázatfelismerő képességei, amelynek fejlődéséhez a jelnyelvek is ugyanannyira megfelelő alapot biztosítanak. Petitto és munkatársai kutatásai továbbá arra is rámutattak, hogy a vizuális jel fonológiára építő vizuális szegmentációs tréning eredményeként az olvasási nehézségekkel küzdő halló gyermekek is fejlődést mutattak az olvasás terén.

Az agy tehát nem részesít előnyben egyetlen nyelvi modalitást vagy bizonyos típusú nyelvi inputot sem, a nem elégséges korai nyelvhez való hozzáférés azonban nemcsak a nyelvi fejlődésre, hanem az arra épülő kognitív működésekre is negatív hatással van, így többek között az írás-olvasásra, a memóriaszerveződésre és a számmanipulációra is (Baker 2011; Humphries et al. 2012). Továbbá, a népszerű vélekedésekkel szemben a jelnyelvek elsajátítása nem gátolja a hangzó nyelvi fejlődést, sőt pozitív hatással lehet annak menetére, ugyanis a nyelvi rendszer kiépülése az, ami elősegíti a beszélt nyelvi fejlődést, nem pedig a kommunikáció módja.

Bartha a nemzetközi tudományos tapasztalatokra építve 2004-ben összegzi a hatékony (kétnyelvű-kétkultúrájú) sikertoktatás alapelveit, amelynek során így fogalmaz: „a kétnyelvű oktatás leginkább hatékony formája a siketséget forrásként, kiinduló állapotként, nem elsődlegesen problémaként kezeli: az oktatásnak arra kell összpontosítania, mivel rendelkezik a siket gyermek, és mire képes akkor, ha az oktatási gyakorlat a tudományos kutatás eredményeiből folyamatosan leszűri és alkalmazhatóvá teszi a tapasztalatokat” (Bartha 2004: 324). Ennek egyik alapvetése, hogy a jelnyelv, függetlenül a szülők hallásállapotától, a gyermek első nyelvének tekintendő, a beszélt/írott (hangzó) nyelv pedig második nyelvként kezelendő. A különböző típusú kétnyelvű programokban tanuló gyermekek a halló kortársakkal azonos eredményeket képesek elérni (többek között az olvasás- és az írástudás tekintetében is), képesek további nyelvek elsajátítására is, emellett nagyobb önértékeléssel rendelkeznek.

Magyarországon a jogi szabályozás elméleti síkon biztosítja a keretet a jelnyelv oktatásban való alkalmazására és a kétnyelvű oktatási programok bevezetésére. Az *Alaptörvény* H) cikkének (3) pontja kimondja, hogy „Magyarország védi a magyar jelnyelvet mint a magyar kultúra részét”, a 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról pedig azon túl, hogy önálló, természetes nyelvként ismeri el a magyar jelnyelvet, kimondja, hogy kötelező biztosítani a bilingvális módszerrel történő nevelést-oktatást a gyógypedagógiai intézményekben, amennyiben a szülő azt írásban kezdeményezi. A bilingvális oktatás bevezetéséhez szükséges előkészítő kutatások első lépéseként valósult meg a JelEsély (TÁMOP 5.4.6/B-13/1-2013-0001) projekt 2013. november 1. és 2015. október 31. között, az oktatás bevezetéséhez azonban további lépések is szükségesek (többek között tananyagfejlesztés, tanárok képzése stb.).

Fontosnak tartjuk megemlíteni a siketekkel és a nagyothallókkal kapcsolatos általános információhiányt és számos tévhitet is, amely még az elfogadóbb szemléletű közegekre is jellemző. Bartha és munkatársai (2006: 854) egyetemisták körében végzett kutatása többek között arra is rámutatott, hogy a megkérdezettek csaknem háromnegyede (73%-a) nem tartja a jelnyelvet önálló nyelvtani rendszerrel rendelkező természetes nyelvnek, valamint 54,5%-uk szerint a siketek szellemi fogyatékosok is.

A következő párbeszéd is jól példázza az általános információhiányt, amely nagyvállalati környezetben hangzott el Budapesten 2017. március 24-én egy több mint 900 főt foglalkoztató

szolgáltató központban. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a dialógus egy érzékenyítő nap keretében játszódott le, ahol kifejezetten a siket és nagyothalló, a vak vagy a mozgáskorlátozott személyek álltak a középpontban, tehát az ügy iránt érzékenységet mutató környezetben.

Recepció: Milyen nyelv?

A: Jelnyelv.

Recepció: ... De milyen nyelv?

A: Jelnyelv. Magyar jelnyelv.

(szünet)

Recepció: Ja, a láthatatlan színház?

Az érzékenyítő nap keretében 23 fő (16 nő és 6 férfi, valamint egy esetben nincs adat, mindannyian érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeztek) kitöltött egy, a tévhiteket tematizáló totót is, amely a be- és elfogadó vállalati környezet ellenére is számos téves nézet továbbélésére mutatott rá. Ugyan pozitívnak tekinthető, hogy egyikük sem gondolta, hogy a siketség más fogyatékossgal is együtt járna, ugyanakkor 26% vélte úgy, hogy a siketek nem tudnak megtanulni vezetni, és nem szerezhetnek jogosítványt. A kitöltők közül ugyanannyian gondolták azt, hogy a jelnyelv egyfajta pantomim, mint ahányan nem értettek ezzel egyet, és 60,87% szerint a jelnyelvek nem természetes nyelvek, hanem a hangzó nyelvek jelelt, jellel kísért formái, holott a valóságban egyik sem igaz. 26% gondolta úgy, hogy minden siket jól tud szájáról olvasni, és 56,52% szerint könnyen hozzáférnek az írott információhoz, míg a valóságban nagyon eltérő lehet az, hogy ki mennyire tud jól szájáról olvasni, az alacsony iskolai végzettség és az ehhez kapcsolódó alacsony nyelvi kompetenciák, alacsony olvasásértés pedig nem ritkán az írott információ feldolgozásának a nehézségét vonja maga után. A súrlódásmentes munkavégzéshez szükséges lenne, hogy a munkatársak ismerjék ezeket az információkat is. Általánosságban elmondható (többek között Luft 2000; Punch 2016), hogy kevesen tudnak a siketek és a nagyothallók jellemzőiről, igényeiről, kommunikációs stratégiáiról és szokásairól, ami megnehezítheti a munkavállalók beilleszkedését és gördülékeny munkavégzését.

A fent ismertetett nemzetközi és hazai eredmények alapján tehát rendelkezünk általános információkkal a siketek és a nagyothallók foglalkoztatottságával és iskolai, valamint személyes sikerességével kapcsolatban. Ezekhez kapcsolódva a jelen kutatás céljaként azt tűztük ki, hogy meghatározzuk, mely nyelvi, nyelvi-szocializációs és nyelvhasználati tényezők csökkentik és növelik a siketek munkaerőpiaci lehetőségeit és gazdasági aktivitását, valamint hogy rámutassunk a családi és az iskolai nyelvi tervezés, illetőleg az oktatás nyelve, az ettől elválaszthatatlan módszertani kérdések és a munkaerőpiaci sikeresség szoros összefüggésére, azokra a tényezőkre, amelyek az oktatáspolitikai és az oktatás gyakorló szakemberei számára is fontosak lehetnek.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A jelen kutatásban egy online formában közzétett kérdőívet használtunk, amelynek összeállításakor nagyban építettünk a korábbi évek során a siketekkel és a nagyothallókkal végzett vizsgálataink (különösen a JelEsély projekt) során gyűjtött tapasztalatainkra és eredményeinkre. A minél teljesebb körű hozzáférhetőség érdekében, a közösség tagjainak nyelvhasználati mintázatait és szokásait figyelembe véve két nyelven tettük közzé a kérdőívet (a kérdések és a válaszok is megtekinthetők voltak magyar nyelven és magyar jelnyelven is). A két nyelven való hozzáférés által egyrészt nagyobb biztonsággal értelmezhetők a kérdések (a két nyelv ily módon mintegy egymást támogatva szerepel), továbbá azok számára is lehetővé válik a kitöltés, akik csak az egyik vagy csak a másik nyelvhez férnek hozzá teljes mértékben. A jelnyelvi változat létrehozásakor kifejezetten ügyeltünk a „siketes” fogalmazásra, így például a hangzó magyarban általánosan elterjedt „implantált vagy?” kifejezés helyett a „van implantátumod?” megfogalmazást választottuk. A kérdések megfogalmazásánál elsődleges szempont volt, hogy a kitöltők értsék a kérdéseket, így például az esetlegesen kérdéses fogalmaknál igyekeztünk példákkal vagy körülírásokkal segíteni. A *szellemi munka* kategória esetében például tolmács, tanár stb. példákkal egészítettük ki a kérdést.

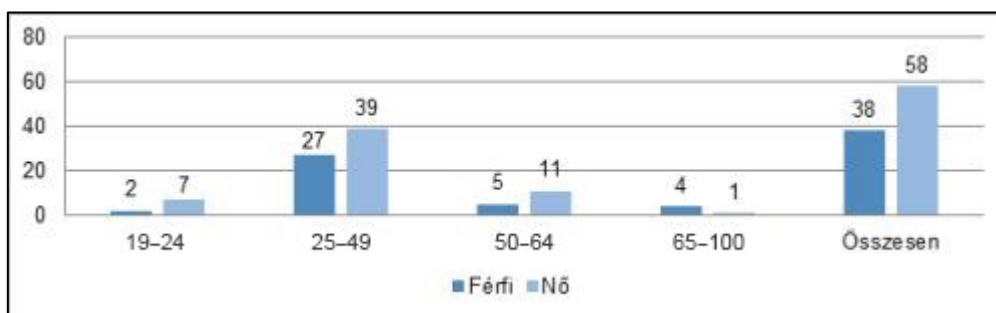
A kérdőív maximum 71 nyitott és zárt kérdésből állt (a korábbi válaszok függvényében lehetett kevesebb is), amelyek a következő fő csoportokba sorolhatók:

- Demográfiai információk
- Oktatással kapcsolatos kérdések
- Szociális háttérrel és nyelvi szocializációval kapcsolatos kérdések
- Szakmaválasztási, munkavállalási kérdések
- Internet- és eszközhasználattal kapcsolatos kérdések
- Jövedelemmel kapcsolatos információk
- Egyéb

Ugyan az online kérdőívek kevésbé kontrollálható vizsgálati lehetőséget biztosítanak, mint a személyes interjúk, esetünkben két okból is ezt a vizsgálati módszert tartottuk a leginkább célravezetőnek. Egyfelől a jövedelemmel kapcsolatos információk rendkívül szenzitív adatoknak számítanak, ezért reméltük, hogy az anonimitás lehetősége miatt több és őszintébb válaszra számíthatunk. Másfelől tudjuk azt, hogy a siketek és a nagyothallók országszerte nagyon szétszórtnak élnek, így az internetes felület azok elérését is lehetővé teszi, akikhez személyesen nem tudnánk eljutni.

A kutatás során egy magyar jelnyelven és magyar nyelven is hozzáférhető felhívást, majd később egy emlékeztetőt is közzétettünk a JelÉsély projekt és a Többszempontú Kutatóközpont Facebook-oldalain, valamint siket és CODA (siket szülők halló gyermekeire használt nemzetközi kifejezés) munkatársainkat is megkértük a kérdőív terjesztésére. A kitöltés 2017. április végén, május elején zajlott.

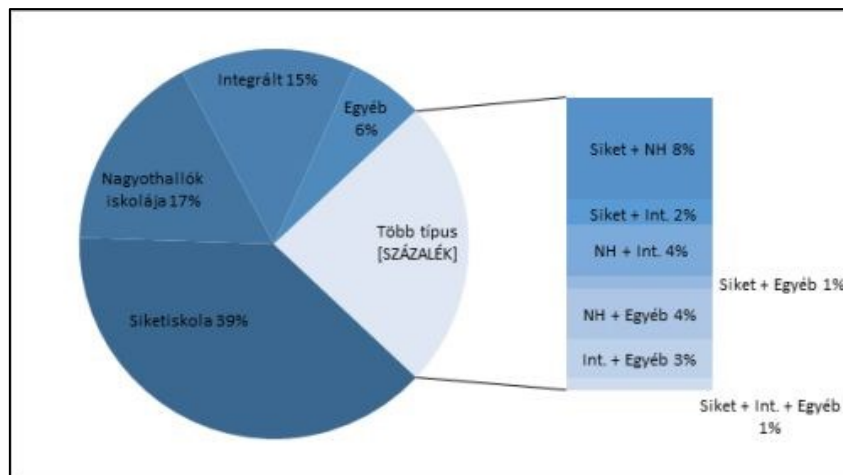
A kérdőívre összesen 96 teljes válasz érkezett, amelyek eloszlását a 6. ábra szemlélteti. A válaszadók 60,41%-a nő, 39,59%-a férfi, jelentős részük az aktív korúak közül került ki (25–64 éves, összesen: 82,29%). Esetünkben a már öregségi ellátásban részesülők válaszai is relevánsak, hiszen a munkavállalói szerepekre vonatkozó kérdések, az egyes tendenciák szempontjából akkor juthatunk a teljes siket és nagyothalló közösségre vonatkoztatott valószínűsíthető következtetésekre, ha az ő adataikat is figyelembe vesszük, csakúgy, mint a fiatalabb (egyébíránt szintén aktív korúnak számító) korosztályt is. A kitöltők között 40-en nagyothallónak, míg 56-an siketnek vallották magukat, tehát mindkét csoport képviselőit sikerült elérni. Az eredmények értékelésekor az egyik kitöltő válaszait nem minden kérdés esetében vettük figyelembe, mivel a kitöltő külföldön él, a jelen vizsgálat során pedig elsősorban a magyarországi közösségek helyzetére kívántunk koncentrálni (különösen a fizetéssel kapcsolatos kérdéseknél kapunk torz eredményeket, amennyiben a külföldi munkavállalót nem választjuk szét az itthon dolgozóktól). A következőkben a kutatás nyelvi, nyelvi-szocializációs és nyelvhasználati tényezőkhöz kapcsolódó eredményeit ismertetjük.

6. ábra
Az adatközlők eloszlása (n = 96)

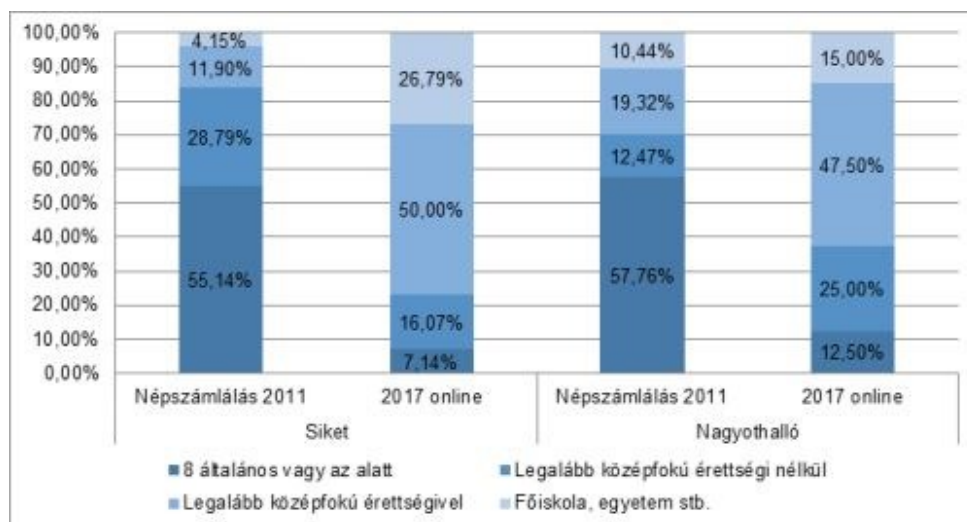
Eredmények

Az eredményeink azt mutatják, hogy nagyon változatos mintázatot mutat az, hogy milyen iskolatípusban tanultak a kitöltők (7. ábra). 39% járt siketiskolába, 17% nagyothallók iskolájába, míg 15% integrált oktatási intézményben tanult. A megkérdezettek majdnem negyede (23%) több típusú iskolába is járt, vagyis minden negyedik gyermek esetében szükség volt intézményváltásra, ez nagyon magas arálynak tekinthető.

7. ábra
Iskolatípus (n = 96)

A legmagasabb iskolai végzettség tekintetében látható, hogy a kitöltők felülreprezentálják a 2011-es census értékeit, tehát a jelen kutatás során a siketek és a nagyothallók magasabban iskolázott rétegeit érték el. A kutatás tapasztalatai ugyanakkor még esetükben is számos problémára világítanak rá, amelyet a későbbiekben részletesen ismertetünk. Látható, hogy a nagyothallók általánosan magasabb iskolázottságot érnek el, a népszámlálási adatok szerint a legalább érettségivel (érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel) rendelkezők aránya is jóval magasabb, összesen 13,71 százalékponttal magasabb értéket mutat. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy ez az érték nem arányosan jelentkezik az egyes iskolázottsági típusoknál: míg az általános iskolai szinten ragadók aránya gyakorlatilag megegyezik (siketek: 55,14%, nagyothallók: 57,76%), addig az érettségi nélküli középfokú oktatást végzők aránya 16,32 százalékponttal alacsonyabb a nagyothallók esetében.

8. ábra

A kutatásban elért siketek és nagyothallók legmagasabb iskolai végzettsége (n = 96) a 2011-es népszámlálással összevetve (KSH 2014)

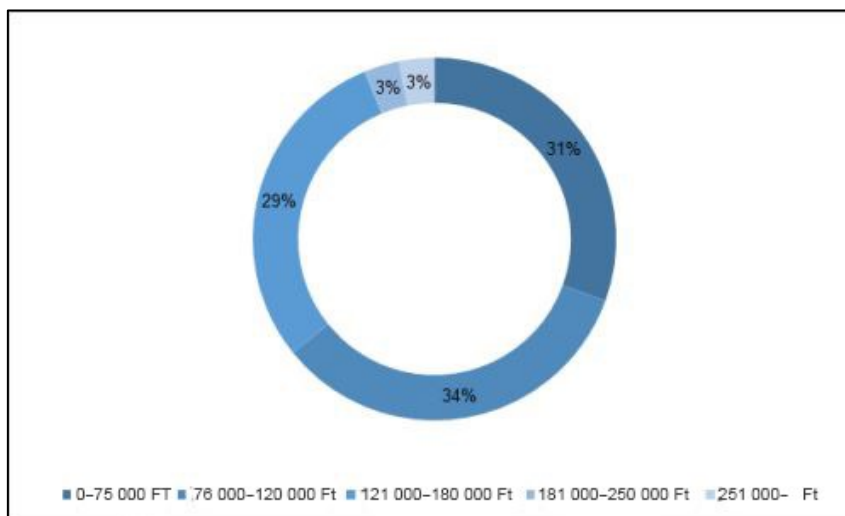
Habár a jelen kutatásban a siketek és a nagyothallók magasabban iskolázott rétegeit értük el, számos szövegértési problémával, szókincset érintő hiányossággal szembesültünk; ennek a ténynek a jelentősége még nagyobb, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a válaszadók jelentős része érettséggel is rendelkezik, a kérdőív teljes egésze pedig két nyelven (magyar nyelven és magyar jelnyelven) is elérhető volt.

Arra a kérdésre, hogy mekkora az egy háztartásban élő, aktív munkavállalók száma, a válaszadók 8,25% nem tudott értelmezhető választ adni (például olyan értékeket adott meg, mint 250 000). A „Mióta laksz itt? Hány éve? Írd be számmal” kérdésre (mostani lakóhelyre vonatkoztatva) 27% adott nem megfelelő formátumú választ, például 1986. Arra a kérdésre, hogy milyen böngészőket ismersz (az internet használatával összefüggésben) számos hibás válasz érkezett, például *wikipédia*, *facebook*, *hírek* stb. Szintén e tárgykörrel kapcsolatos az is, hogy bár 2014-ben megszűnt, a válaszadók 5,2%-a – saját bevallása szerint – ma is aktívan használja az *iwiw* szolgáltatásait.

Ugyan már a kérdőív anyanyelvi jelelő kollégákkal való megvitatása, a jelnyelvi változat létrehozása során is felmerült néhány esetben, hogy a kérdés értelmezése nehézséget fog okozni a kitöltőknek, ezek jelentős részét tudtuk valamilyen formában orvosolni, így is maradtak azonban fogalmak, amelyekről csak a kitöltés során derült ki, hogy a válaszadók számára nem vagy csak nehezen értelmezhetők, esetleg másként értelmeződnek, így például az iskolatárs koncepciója. Ezt jól mutatja a következő, egyik adatközlőtől származó idézet, akinek egyik munkatársunk segített a kitöltésben: „az iskolatársak nem segítettek, de az osztálytársak igen”.

Nehézséget okozott például az olyan egyszerű kérdések értelmezése is, mint a „Mi volt a legnehezebb a munkakeresés során?”, kihívást okozott kiválasztani a legmagasabb iskolai végzettség kategóriái közül a kitöltőre vonatkozót (például besorolni a szakmunkás végzettséget), valamint az olyan kifejezések, mint a *helyzet*, *előny*, *hátrány* stb. A koncepcionális és értelmezési nehézségek a magasabb iskolai végzettségűek esetében ugyanúgy megjelentek, mint az alacsonyabb végzettségűeknél.

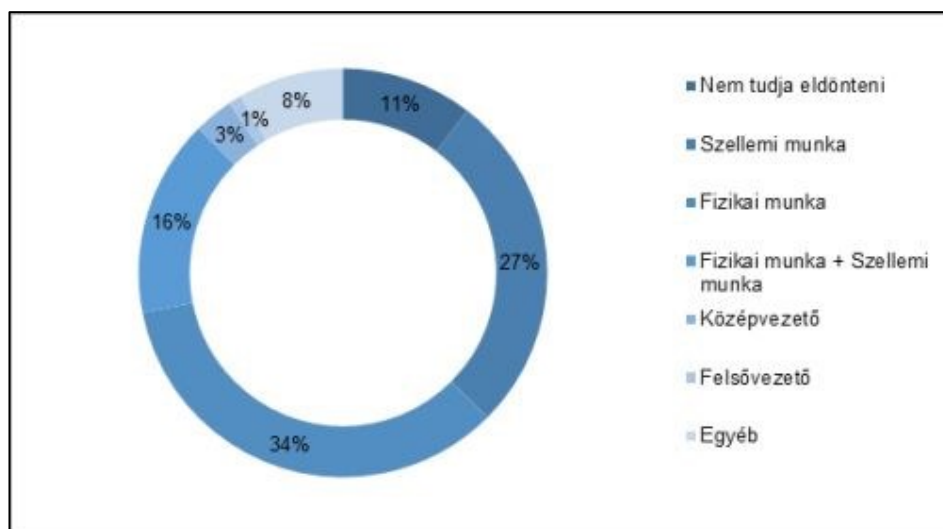
Az eredmények továbbá azt is mutatják, hogy a középfokú oktatásig eljutók esetében az első év megkezdésekor az átlagos életkor 16,48 év volt, vagyis hozzávetőleg 2,5 évvel később kezdték csak meg tanulmányaikat, mint a halló középiskolások. Ebben szerepet játszik az iskolai előkészítő évfolyamok következtében megnövekedett képzési idő is. Az érettségit szerzők esetében is tapasztalható az időbeli eltolódás, sőt növekedett a lemaradás, 21,57 évesen tették le az érettségi vizsgát az addig eljutók. Ezen eltolódás később is megmarad, hiszen az átlagos életkor a felsőoktatási intézményben való első tanév megkezdésekor 23,25 év.

9. ábra
Nettó fizetés (n = 95)

Az országos nettó átlagkereset 2017 februárjában, vagyis a kérdőív felvételekor 183 742 Ft volt. Ekkora vagy ennél magasabb jövedelemmel mindösszesen a válaszadók 6%-a rendelkezik, még úgy is, hogy mint fentebb láthattuk, a kitöltők elsősorban a közösség magasabban kvalifikált részéből kerültek ki (9. ábra). A 2016-ban meghatározott 88 619 Ft-os létminimum elérése a megkérdezettek 29%-nak jelentősen távlatinak tűnik, hiszen a kitöltők majdnem egyharmada csupán 0–79 000 Ft közötti havi nettó jövedelemmel rendelkezik.

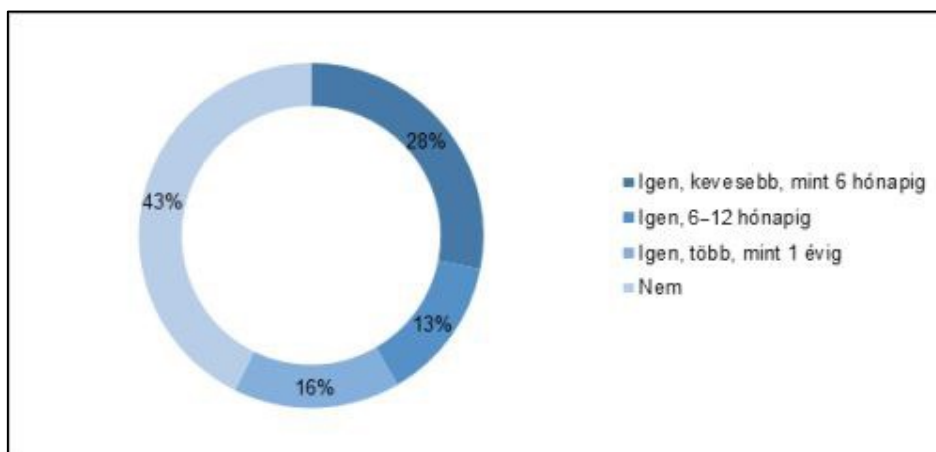
A megkérdezettek mindössze 4%-a végez vezetői feladatokat (közép- vagy felsővezetőként), fizikai és szellemi munkát nagyságrendileg azonosan, 34% és 27% (10. ábra). Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy 11% nem tudta eldönteni, hogy milyen típusú munkát végez, még úgy sem, hogy a kategóriákat példákkal egészítettük ki (például fizikai munka: ács, szakács, gépkezelő, könyvkötő stb.).

10. ábra

A végzett munka típusa (n = 96)

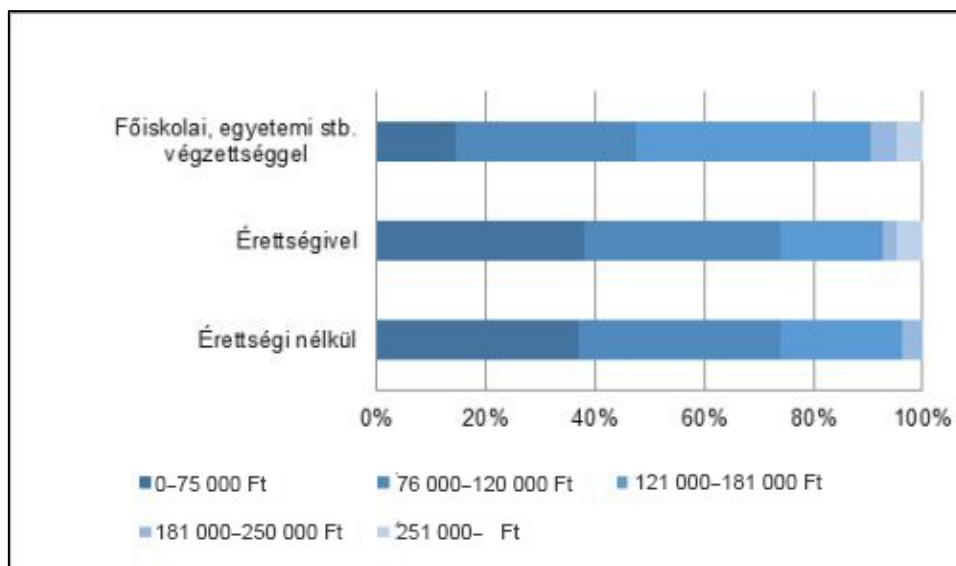
A megkérdezettek 57%-a volt rövidebb vagy hosszabb ideig munkanélküli, közülük 16% ráadásul hosszú ideig, 1 éven túl kényszerült arra, hogy munkát keressen (11. ábra).

11. ábra

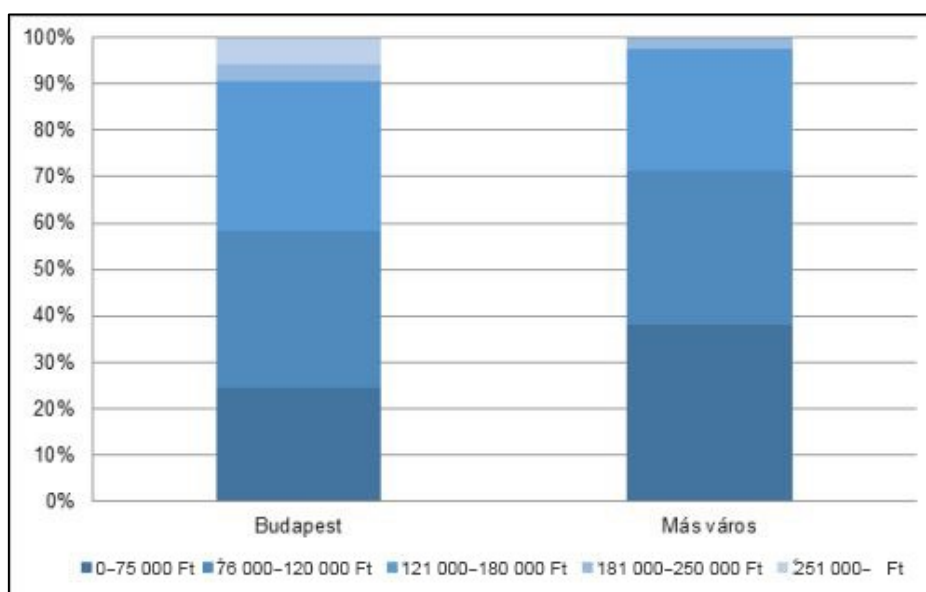
Voltál hosszabb ideig munkanélküli? (n = 96)

Az iskolai végzettség és a jövedelem alakulása tekintetében nincs eltérés a hallók, valamint a siketek és a nagyothallók között abban, hogy a magasabb iskolai végzettséggel magasabb bérek érhetők el. Jól látható, hogy érettségi nélkül (a 2011-es népszámlálás alapján ez a siketek 83,93%-át, míg a nagyothallók 70,23%-át jelenti) a nettó 250 000 Ft feletti kereset elérhetetlennek tűnik. A 12. ábrán jól látható, hogy főiskolai vagy egyetemi végzettséggel jelenik meg a felsőbb kategóriájú jövedelmek elérésének a lehetősége, ugyanakkor ebben a csoportban sem tűnik el a létminimumnak megfelelő kategória, ennek aránya azonban jelentősen csökken, emellett megjelenik a 250 000 Ft feletti jövedelem is, valamint jelentősen nő a 121–180 ezer forint közti kereseti sáv mértéke.

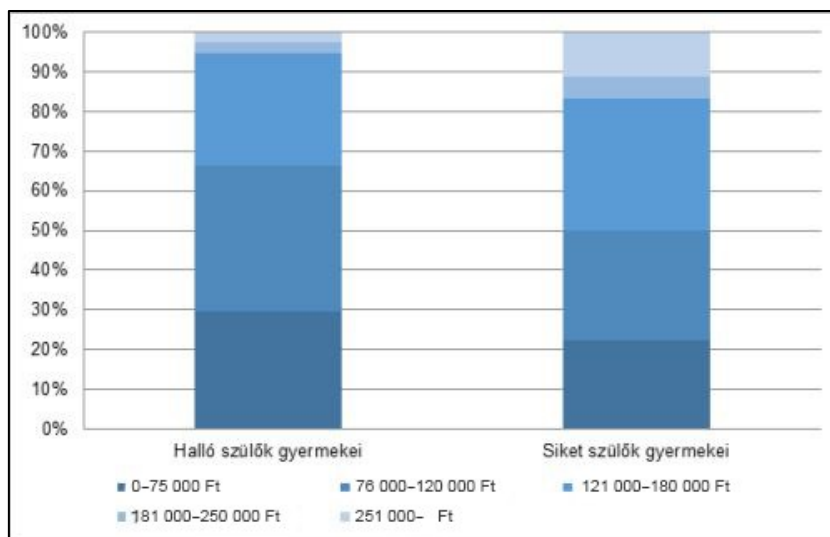

12. ábra
Végzettség és nettó fizetés (n = 95)

Érdekes megfigyelní, hogy bár nem kiemelkedően magas az eltérés, de a Budapesten tanulók esetében az alacsonyabb kereseti sávok aránya tendenciózusan kisebb, mint a más városokban tanulók esetében, és a legmagasabb kereseti sáv (a 250 000 Ft feletti) csak a korábban Budapesten tanulók esetében jelent meg. A területi eltéréseket a 13. ábra szemlélteti.

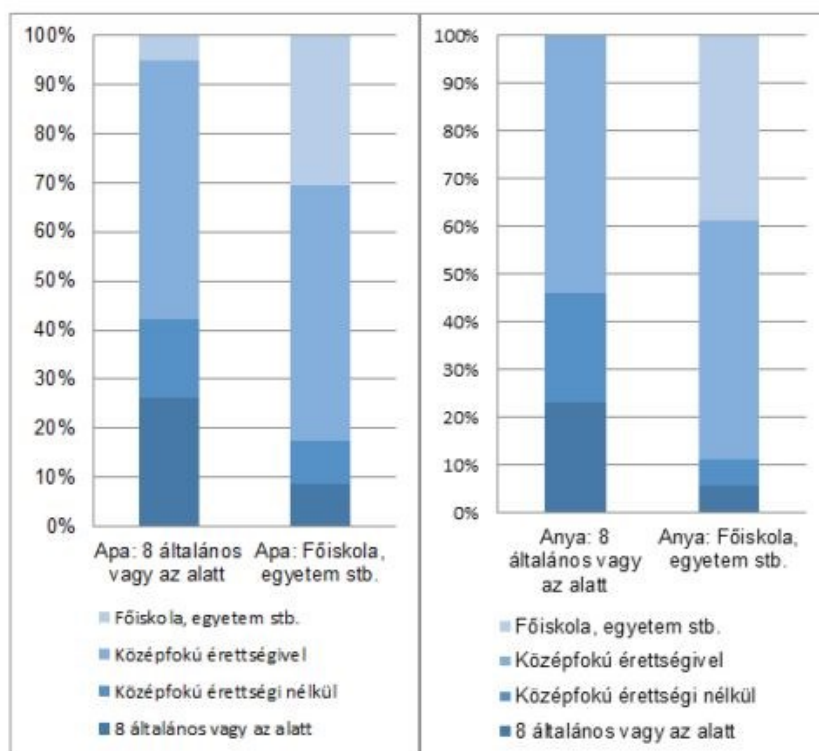
13. ábra
Az iskola helyszíne és a nettó fizetés összefüggése (n = 95)

14. ábra

A családi háttér és a nettó fizetés összefüggése (n = 92)

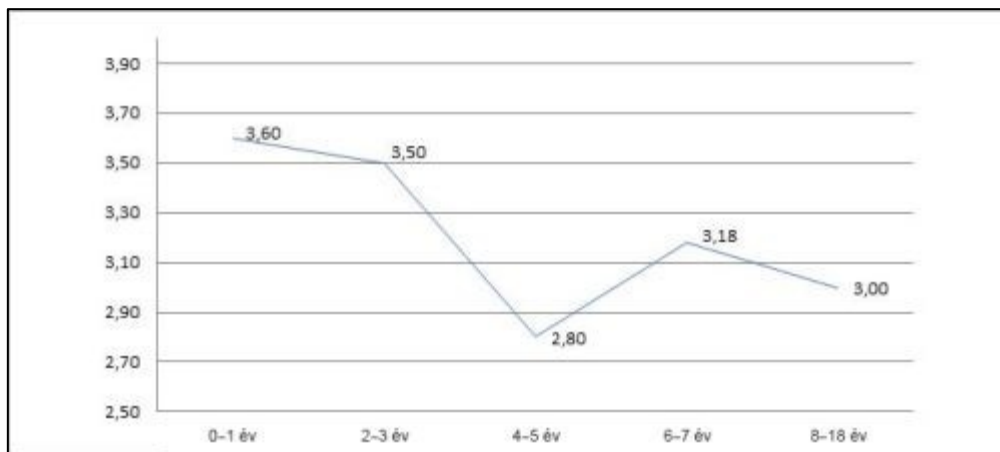
A 14. ábrán látható azoknak a családoknak az összehasonlítása, ahol mindkét szülő siket, illetve mindkét szülő halló volt. Megfigyelhető, hogy a siket szülők siket gyermekei nagyobb eséllyel értek el magasabb keresetet, mint a halló szülők siket gyermekei. Esetükben kisebb a két alacsonyabb kereseti sáv aránya is, míg a legmagasabb kereseti kategória elérésének a lehetősége jelentősen nagyobb. Ennek oka az lehet, hogy a siket szülők gyermekei otthoni közegben természetes módon férnek hozzá a jelnyelvhez már egészen kis kortól kezdve, amely nemcsak a nyelvhez való korai teljes körű hozzáférést, az első nyelv biztos kiépülését teszi lehetővé, de ez lehetővé teszi számukra a megfelelő szocioemocionális fejlődést, az identitás erősödését, valamint a siket kultúrához való hozzáférés, kötődés kialakulását is.

15. ábra

A szülők végzettségének hatása az iskolázottságra (apa: n = 42; anya: n = 44)

Úgy tűnik, hogy a szülők iskolai végzettsége a vizsgált minta esetében is hatással van a gyermek iskolázottságára – amely ugyanakkor a magyar társadalom egészére is igaz (KSH 2013). A 15. ábra a 8 általános vagy az alatti, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők és gyermekeik végzettsége közötti összefüggéseket mutatja. Ugyanakkor abban a tekintetben, hogy melyik szülőt vizsgáljuk, nincs releváns eltérés, vagyis akár az apa, akár az anya ér el főiskolai vagy egyetemi végzettséget, a gyermek iskolázottsága azzal egyenes arányban növekszik, és jelentősen csökken az általános iskolai végzettség megszerzése utáni tanulmányi tevékenység megszakítása.

16. ábra

*Életkor a jelelés kezdetekor és a matematikai kompetencia értékei (önértékelés alapján)
(n = 96)*

Úgy tűnik, hogy a korai jelelés pozitív hatással lehet a matematikai kompetenciára is. A kitöltők közül jóval magasabb szintűre értékelték a saját kompetenciáikat azok, akik születéstől kezdve tanultak jelelni, mint azok, akik csak iskolába kerülve vagy felnőttként kezdték a jelnyelvtanulást (16. ábra). Ez egyrészt magyarázható a nyelvhez való korai teljes körű hozzáférés behozhatatlan előnyeivel, amely lehetővé teszi a magasabb szintű kompetenciák kiépülését, ugyanakkor azt is bizonyíthatja, hogy azok, akik születésüktől kezdve természetes módon fértek hozzá a nyelvhez, nagyobb önbizalommal, egészségesebb önértékeléssel rendelkeznek, amely szintén fontos tényező az elhelyezkedés szempontjából.

Következtetések

Habár a jelen kutatás legfőbb célja az volt, hogy meghatározzuk, mely nyelvi, nyelvi-szocializációs és nyelvhasználati tényezők csökkentik és növelik a siketek munkaerőpiaci lehetőségeit és gazdasági aktivitását, az eredmények sokkal általánosabb problémákra is rámutattak. A kitöltés során a közösség magasabban iskolázott részeit értük el, ugyanakkor még az érettségivel rendelkezők számára is nehézséget okozott jó néhány kérdés és fogalom értelmezése, holott a kutatás tervezésekor kifejezetten nagy hangsúlyt fektettünk az egyszerű, világos mondatszerkesztésre és szóhasználatra, a kérdőív pedig két nyelven, magyarul és magyar jelnyelven is hozzáférhető volt. Az eredmények újfent rámutatnak az oktatás hiányosságaira, az elsajátítandó/elsajátítható ismeretek mennyiségére és milyenségére, valamint az első nyelv teljes körű elsajátításának ellehetetlenüléséből adódó behozhatatlan hátrányokra (Bartha 2004: 328).

Az adatok ismételten rávilágítottak a siketek és a nagyothallók marginalizált helyzetére gazdasági szinten is. Az országos nettó átlagkeresettel megegyező vagy ennél magasabb jövedelemmel mindösszesen a válaszadók 6%-a rendelkezik, 29% keresete pedig a 2016-os létminimum összegét

sem éri el, több mint minden tizedik válaszadó pedig azt sem tudta eldönteni, hogy milyen típusú munkát végez.

A kutatási eredményeink is támogatják azt a feltevést, hogy a (vizuális) nyelvhez való korai hozzáférés és a nyelvi szocializáció kritikus szerepet játszik a későbbi sikeresség szempontjából, valamint összhangban vannak a korábbi nemzetközi kutatásokkal, amelyek a család és a szülők szerepét hangsúlyozzák, úgy véljük azonban, hogy itt a hozzátartozók attitűdjein és támogatásán túl a nyelvi hozzáférés biztosítása is kulcsfontosságú. Azok, akik siket családba születtek, jobb eséllyel értek el magasabb fizetéseket, emellett azok, akik születésüktől kezdve tanultak jelelni, magasabbra értékelték a matematikai kompetenciáikat, mint azok, akik csak később, iskolába kerülve vagy felnőttként sajátították el a jelnyelvet. Ez valószínűleg a nyelvhez való korai, teljes körű hozzáférés előnyeivel hozható összefüggésbe, amely lehetővé teszi a magasabb kompetenciák kiépülését, valamint a nagyobb önbizalommal, egészségesebb önértékeléssel is, amely szintén fontos tényező az elhelyezkedés szempontjából.

Készült az MTA NYTI Többszempontú Kutatóközpont NyelvEsély Szakmódszertani Kutatócsoport *Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű siketoktatás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése* című projektjének keretében (SZ-007/2016, kutatásvezető: Bartha Csilla). A kérdőív szövegezésében közreműködött, a jelnyelvi változatot elkészítette Romanek Péter Zsolt, a feljelelésben és a kitöltés során felmerülő problémák megoldásában segített Sztari Bernadett.

Irodalom

- Baker, Sharon 2011. *Advantages of Early Visual Language (Research Brief No. 2)*. Visual Language and Visual Learning Science of Learning Center. Washington DC.
- Bartha Csilla 2004. Siket közösség, kétnyelvűség és a siket gyermekek kétnyelvű oktatásának lehetőségei. In: Ladányi Mária – Dér Csilla – Hattyár Helga (szerk.) „...még onnét is eljutni túlra...” *Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 313–332.
- Bartha Csilla – Hattyár Helga – Szabó Mária Helga 2006. A magyarországi siketek közössége és a magyarországi jelnyelv. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 852–906.
- Blamey, Peter J. 2003. Development of Spoken Language by Deaf Children. In: Marschark, Marc – Spencer, Patricia Elizabeth (eds.) *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*. Oxford University Press. Oxford–New York. 232–246.
- Braswell-Burris, Patrice A. 2010. *Factors Affecting the Educational and Personal Success of Deaf or Hard of Hearing Individuals*. Dissertation. San Diego State University.
- Humphries, Tom – Kushalnagar, Poorna – Mathur, Gaurav – Napoli, Donna Jo – Padden, Carol – Rathmann, Christian – Smith, Scott R 2012. Language acquisition for deaf children: Reducing the harms of zero tolerance to the use of alternative approaches. *Harm Reduction Journal* 9(16): 1–9.
- Klorify 2009. *Hallássérült fiatalok pályaeorientációja és munkaerő-piaci integrációja. Diákok, szülők és szolgáltató intézmények körében végzett kutatási tapasztalatok tükrében. Kutatási zárótanulmány*. Budapest. FSZK.
- KSH 2013. Óvodától a munkahelyig. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ovoda_mhely11.pdf (2017. augusztus 29.)
- KSH 2014. 11. *Fogyatékossggal élők*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_11_2011.pdf (2017. augusztus 30.)
- KSH 2017. 2.1.24. *Munkanélküliségi ráta befejezett legmagasabb iskolai végzettség szerint, nemenként (2006–)* http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf046.html (2017. augusztus 30.)

- Luft, Pamela 2000. Communication barriers for deaf employees: Needs assessment and problem-solving strategies. *Work* 14: 51–59.
- Ma, Jennifer – Pender, Matea – Welch, Meredith 2016. Education Pays 2016. *The Benefits of Higher Education for Individuals and Society*. The College Board.
- Marschark, Marc – Spencer, Patricia Elizabeth 2006. Spoken Language Development of Deaf and Hard-of-Hearing Children: Historical and Theoretical Perspectives. In: Spencer, Patricia Elizabeth – Marschark, Marc (eds.) *Advances in the Spoken Language Development of Deaf and Hard-of-Hearing Children*. Oxford University Press. 3–21.
- NFSZ-NMH (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, Nemzeti Munkaügyi Hivatal) 2017. *Munkaügyi adattár. 7. Létszám-, bér- és kereseti adatok a nemzetgazdaság egészére iskolai végzettség szerinti bontásban*. <http://nfsz.munka.hu/sysres/adattar2017/index.html> (2017. augusztus 30.)
- Perkins-Dock, Robin E. – Battle, Terrilyn R. – Edgerton, Jaleassia M. – McNeill, Jaqueline N. 2015. A Survey of Barriers to Employment for Individuals who are Deaf. *JADARA* 49(2): 1–20.
- Perlusz Andrea – Zsoldos Márta 1994. Hallási fogyatékosok szakmákról alkotott nézete, előítélete: Egy összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. *Gyógypedagógiai Szemle* 22(4): 241–251.
- Petitto, Laura Ann – Zatorre, Robert J. – Gauna, Kristine – Nikelski, E. J. – Dostie, Deanna – Evans Alan C. 2010. Speech-like cerebral activity in profoundly deaf people processing signed languages: Implications for the neural basis of human language. *PNAS* 97(25): 13961–13966.
- Petitto, Laura Ann – Langdon, Clifton – Stone, Adam – Cochran, Casey 2016. Visual sign phonology: Insights into human reading and language from a natural soundless phonology. *Cognitive Science* 7(6): 366–381.
- Powers, Steve 2011. Learning from Success: High Achieving Deaf Students. *Deafness & Education International* 13(3): 92–109.
- Punch, Renée 2016. Employment and Adults Who Are Deaf or Hard of Hearing: Current Status and Experiences of Barriers, Accommodations, and Stress in the Workplace. *American Annals of the Deaf* 161(3): 384–397.
- RIT (Rochester Institute of Technology) 2017. *Collaboratory: Earnings by Education*. <http://www.ntid.rit.edu/collaboratory/economics/earnings> (2017. augusztus 30.)
- Schley, Sara – Walter, Gerard G. – Weathers, Robert R. II – Hemmeter, Jeffrey – Hennessey, John C. – Burkhauser, Richard V. 2011. Effect of Postsecondary Education on the Economic Status of Persons Who Are Deaf or Hard of Hearing. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 16(4): 524–536.
- Yusof, Madinah Mohd – Yasin, Mohd Hanafi Mohd – Hashim, Siti Hawa – Itam, Mahidin Awang 2012. Transition programme and barriers to participating in the employment sector among hearing impaired students in Malaysia. *Social and Behavioral Sciences* 47: 1793–1801.
- WHO 2017. Deafness and hearing loss. Online: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs300/en/> (2017. augusztus 30.)

Holecz, Margit – Ökrös, Ferenc – Bartha, Csilla

The linguistic and language socialization factors of the Deaf and the hard of hearing's personal success and their success on the labor market

In the present study, without any previous research done in this field in the country, our aim was to identify which linguistic, language socialization and language use factors decrease and increase the Deaf's opportunities and economic activity at the labour market, as well as to show the close connection between language planning in the family and at school and the language of education, the methodological questions related to success at the labour market. The results of the survey confirm that the early (visual) language access and language socialization play a critical role in terms of later successfulness. Similar to our earlier research, this study has also revealed and proved in practice the questionable nature of successfulness of accessible education today, as the interpretation of questions and certain concepts has caused serious difficulties even for respondents with a matura examination or a higher qualification.

Kulcsszók: munkaerőpiaci helyzet, sikeresség, nyelvi szocializáció, korai nyelvhez való hozzáférés, siket és nagyothalló közösségek

Keywords: labour market situation, successfulness, language socialization, early language access, Deaf and hard of hearing communities

Az írás szerzőiről

Holecz Margit

tudományos segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
holecz.margit[kukac]gmail.com

Ökrös Ferenc

stratégiai szakértő, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
ferenc.okros[kukac]gmail.com

Bartha Csilla

habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest
tudományos tanácsadó, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
csillabarthadr[kukac]gmail.com